

УДК 06.05Нобель:821.3(477)

ТЕТЯНА КОНЄВА

(Полтава)

НОБЕЛІАНТИ В ГАЛУЗІ ЛІТЕРАТУРИ: УКРАЇНСЬКЕ КОРИННЯ

Ключові слова: Нобелівська премія, нобеліант у галузі літератури, українське коріння, творчий доробок, український колорит, С. Алексієвич.

Нобелівська премія – одна з найпочесніших міжнародних премій у світі. Вручення її відбувається, як зазначив її засновник А. Нобель, «тим особам, які протягом попереднього року зуміли принести найбільшу користь людству» [3, с. 279].

Серед лауреатів Нобелівської премії в галузі літератури відомі такі письменники, як Р. Кіплінг, М. Метерлінк, Г. Гауптман, А. Франс, Т. Манн, І. Бунін, А. Камю, Б. Пастернак, Я. Кавабата, О. Солженіцин, Г. Белль, Г. Гарсія Маркес, Й. Бродський, Г. Грасс, І. Кертес та багато інших, котрі одержали високу нагороду чи за весь творчий доробок, чи за окремий твір.

У свій час на Нобелівську премію були претендентами й українські майстри художнього слова. Документально підтверджено, що кандидатом на престижну премію був І. Франко. У листопаді 1915 р. до Нобелівського комітету звернувся професор, доктор філософії Йосиф Застирець із Відня. У своєму листі він розповів про «найбільшого українського і одночасно слов'янського поета і вченого», «великого провідника свого народу, міжнародного генія» [4, с. 157] Івана Франка. Професор Й. Застирець підкреслював, що нагорода могла б мати величезне політичне значення для національних змагань зі стародавньою культурою народу, який бореться за свою свободу. Підтримав Й. Застирця шведський історик доктор Геральд Гярне з Упсали. У травні 1916 р. І. Франка не стало, отже, він до списку 1916 р. вже не потрапив. Нещодавно стало відомо, що Омелян Пріцак, дійсний член Американської, Фінської, Турецької та Української академій, пропонував кандидатами на Нобелівську премію П. Тичину (1966) та М. Бажана (1972). Емігрантські кола зверталися до Нобелівського комітету із проханням надати премію Уласу Самчуку (1980). У різному контексті та з різною ймовірністю серед можливих українських кандидатів на цю премію називалися також імена В. Винниченка, Т. Осьмачки, М. Рильського, В. Стуса, О. Гончара. Не судилося. На жаль, Україна не має жодного Нобелівського лауреата, але дала світові нобеліантів, які мають українське коріння. І хоча вже існують окремі наукові розвідки, присвячені окресленому аспекту (праці В. Вітер, О. Гетьман, Д. Дроздовського, С. Ільченко, Я. Поліщука та ін.), виникає необхідність виявити параметри зв'язків сучасної художниці С. Алексієвич з Україною.

Білоруська письменниця-документалістка Світлана Олександрівна Алексієвич – перша нобеліантка у Білорусі, яка одержала цю високу нагороду у 2015 році за «багатоголосу творчість – пам'ятку страждання й мужності в наш час» [2, с. 127]. Новаторство її творчого доробку полягає в тому, що вона вперше у білоруській літературі, спираючись на факти та свідчення своїх співвітчизників, відтворила панораму життя колишнього Радянського

Союзу у всій його суперечливості й трагічності. Такий усебічний погляд на світ у її книгах знайшов як прихильників її таланту, так і критиків. Частина сучасних західних діячів літератури вважає, що С. Алексієвич, біографія і творчість якої безпосередньо пов'язані з Радянським Союзом, як ніхто інший може розповісти правду про те, чим був СРСР для його громадян. Вони схвально відстоюють її письменницьку позицію правди і свободи. Інші діячі культури, які відносять себе до традиційного «руського миру», навпаки, дорікають авторці в тому, що вона вміє бачити лише негативні сторони радянської і російської дійсності, не помічаючи її позитивних сторін. Ці критики звинувачують її у фактичній зраді інтересів своєї Батьківщини і вважають, що С. Алексієвич свідомо спотворює у своїх книгах реальні факти, створюючи для західного і російського читача образ «злої і підступної Росії».

Незважаючи на такі полярні оцінки, коло шанувальників творчості білоруської письменниці й публіциста тільки зростає. Її документальні твори активно видаються в Америці, Німеччині, Англії, Японії, Швеції, Франції, Китаї, В'єтнамі, Болгарії, Індії, Україні та інших країнах світу. У Франції, Німеччині, Болгарії ставилися вистави за її книгами. Загалом вона – авторка 7 документальних книг, 21 сценарію документального фільму, трьох театральних п'єс; володарка численних міжнародних премій: Курта Тухольського (Шведський ПЕН), Андрія Синявського, російської незалежної премії «Тріумф», лейпцизької премії «За європейське взаєморозуміння-98», німецьких премій «За кращу політичну книгу» та імені Гердера.

Український читач познайомився з її мистецьким доробком завдяки перекладам Оксани Забужко (книга «Чорнобиль: хроніка майбутнього», 1998) і Лесі Лисенко (книга «Час second-hand», 2014).

І хоча нобеліантка пише російською мовою і довгий час мешкала за кордоном, оскільки політично недояльна до диктаторського режиму влади, вона міцно пов'язана з Україною. С. Алексієвич народилася у мальовничому українському місті Івано-Франківську 31 травня 1948 року в родині військовослужбовця. Її батько – білорус, а мати – українка. Дитинство маленької Світлани пройшло також в українському селі на Вінничині у важкі повоєнні часи. Згодом після демобілізації батька сім'я переїхала на його батьківщину – в Білорусь. Родина жила в сільській місцевості, батьки вчителювали. Пізніше про цей період свого життя нобеліантка напише: «Я пам'ятаю, що дуже важко жили батьки... Я пам'ятаю запах волів, пилу, ці долини... Бабусю пам'ятаю дуже гарну, з прекрасним голосом... як хату білили, як хліб пекли. Це дуже сильно пам'ятаю. Я завжди кажу, що пишаюся, що у мене українська кров» [1, с. 63].

Потяг до літературної діяльності виявився у Світлани ще під час навчання у школі, коли вона активно займалася віршуванням і укладанням газетних заміток. Удосконалення індивідуального почерку продовжилось в районній газеті в м. Наровлі (Гомельської області), де вчорашня учениця працювала впродовж двох років по закінченню школи, щоб отримати трудовий стаж і вступити до Мінського державного університету на факультет журналістики. Протягом навчання в університеті Світлана неодноразово ставала лауреатом республіканських та всесоюзних конкурсів студентських наукових робіт.

По закінченні університету вона перепробувала багато професій: працювала вихователем, учителем, журналісткою. Першими її газетами стали видання «Прип'ятська правда» і «Маяк комунізму». Численні зустрічі з простими односельцями, їхні щирі розповіді про свою нелегку долю визначили магістральну тему всієї подальшої творчості С. Алексієвич – тему «маленької людини», котра за певних політичних умов, які у СРСР постійно були межовими, повинна жити, не втрачаючи своєї гідності. Водночас окреслюється й художня форма її словесного мистецтва – наявність численних оповідних ліній, тобто голосів і свідоцтв епохи. У цей час вона шукала себе і в різних жанрах – оповіданнях, публіцистиці, репортажі. Але вирішальний вплив на вибір зробив відомий білоруський письменник Алесь Адамович і його відомі книги «Я – з вогняного села» і «Блокадна книга». Написані вони не тільки ним, а у співавторстві з іншими письменниками, але ідея і розробка цього нового для білоруської та сучасної російської літератури жанру належала йому. Адамович називав його по-різному, весь час шукав точне формулювання: «соборний роман», «роман-ораторія», «роман-свідоцтво», «народ сам про себе розповідає», «епічно-хорова проза» тощо. С. Алексієвич завжди називала його своїм головним Учителем, котрий допоміг їй знайти свій шлях. В одному з інтерв'ю вона потім скаже: «Я довго шукала себе, хотілося знайти щось таке, щоб наблизило до реальності, мучила, вводила, захоплювала, була цікава саме реальність. Схопити справжність – ось, що хотілося. І цей жанр – жанр людських голосів, сповідей, свідоцтв та документів людської душі миттєво був мною присвоєно. Так, я саме так бачу і чую світ: через голоси, через деталі побуту і буття. Так влаштовано мій зір і вухо. І все, що в мені було, тут же виявилось потрібним, тому що було потрібно одночасно бути: письменником, журналістом, соціологом, психоаналітиком, проповідником ...» [1, с. 63].

Будучи продовжувачем національних традицій документальної літератури, С. Алексієвич зуміла надати жанру, в якому працює, риси своєї індивідуальності, що дозволило деяким дослідникам заговорити не стільки про феномен її творчості, скільки про феномен особистості самого автора. Петро Вайль зазначив: «Жанр, у якому працює Світлана Алексієвич, – остання надія... Згідно із доволі зрозумілою логікою недовіра до ідеологічного слова переросла у недовіру до слова вигаданого. Ось де виток поширення та популярності літератури факту» [1, с. 64]. Серед документально-художнього надбання С. Алексієвич своєю неповторною оригінальністю вирізняється цикл «Голоси утопії», красу якого складають книги «У війни не жіноче обличчя» (1985), «Останні свідки. Сто недитячих оповідань» (1985), «Цинкові хлопчики» (1991), «Чорнобильська молитва. Хроніка майбутнього» (1997), «Час секунд-хенд (Кінець червоної людини)» (2013), де «маленька людина», на плечі якої потрапляє тягар історії ХХ століття, сама розповідає про свою долю.

У документально-художній повісті «У війни не жіноче обличчя», що за своєю художньою формою подібна до щоденника зі спогадами жінок-фронтівиків, події Другої світової війни представлено саме їхніми очима. Читача вражають своєю щирістю свідоцтва жінок-медиків, жінок-зв'язківців, жінок-саперів, жінок-рядових польових і партизанських загонів, жінок-кулеметників, жінок-танкістів тощо. У їхній свідомості закарбувалися не факти

проведення бойових операцій чи точна статистика, а історії жаху воєнних подій і історії кохання, смішні і кумедні ситуації й описи військового побуту тощо. І це не випадково, адже за роки війни на фронті побувало близько 800 тис. звичайних простих жінок, котрі поряд з чоловіками наближали Перемогу.

У зв'язку з тим, що книга була створена понад 30 років тому, авторка зараз постійно редагує її, прибираючи цензурну правку, додаючи нові епізоди та свої щоденникові записи. Ось як вона пояснює сутність свого дегероїзованого погляду на зображуване у творі: «Я народилася в селі і змалечку знала про суцільні жахи війни, про те, скільки коштувала перемога – всього цього я не знаходила в тодішніх книжках про війну. Білоруське село переважно було жіночим і дитячим, і найбільше мене вражали розповіді жінок. Ця інтонація болю залишилася в моїй свідомості, і вона дала новий погляд на це все. Тож можна сказати, що моя книжка була, зокрема, певною формою протесту. У моїй книжці немає лицемірного пафосу, а є реальне життя. Напевно, мені допомогло те, що я постійно чула розповіді моєї української бабусі, мого білоруського дідуся і загалом усіх цих бабусь – тож у книжці немає фальшу. Потім книжку видавали з певною періодичністю, але останнім часом я бачу, що вона почала ніби нове життя. Зараз відбувається якийсь бум на її видання, особливо в Європі. Виявилось, що війна – не «тоді» і «там», а зараз, тут» [1, с. 63–64].

Книга публіцистики «Останні свідки. Сто недитячих оповідань» заснована на спогадах про Другу світову війну дітей воєнного лихоліття, яким у час подій було 7–12 років.

У книзі «Цинкові хлопчики» афганська війна постає крізь призму свідоцтв безпосередніх її учасників та очима матерів, чії сини на цій війні загинули. Загальний тон книги – біль і страждання, а війна у ній виявляється непотрібною, несправедливою, абсурдною.

«Коли писала про Афганістан, – згадує письменниця, – матерям загиблих було дуже складно. У них іще до мого приходу бували журналісти – їм матері розповідали одне, а в газетах потім відбувалося інше, відбувалася героїзація, і рідні загиблих подумали, що зі мною слід чекати того самого. Вони не припускали, що книжка «Цинкові хлопчики» буде написана їхніми ж словами. У героїв книжки «У війни не жіноче обличчя» теж таке було: мовляв, це я тобі розповіла, щоб ти поплакала, – зрозуміла, як нам було важко! А писати, мовляв, потрібно зовсім інше. Їхню правду завжди перекреслювали, вона завжди чомусь служила, а в моїй книжці постала оголена правда – ось це найбільше й налякало» [1, с. 64].

Твір «Чорнобильська молитва. Хроніка майбутнього» – це численні свідчення ліквідаторів чорнобильської аварії, родичів загиблих, самоселів у чорнобильській зоні. Книга не випадково має підзаголовок «Хроніка майбутнього», адже тут описується життя людей, які поступово звикають до нової реальності, реальності після ядерної катастрофи. Письменниця намагається осягнути їхню психологію, зазирнути у прийдешнє.

Про Чорнобиль авторка говорить такими словами: «Коли ти боїшся яблука, дерева, боїшся сісти на землю, особливо в перші роки, бо з тобою йде дозиметрист і все перевіряє, то починаєш відчувати спорідненість навіть зі звіром. Раніше люди сподівалися на прогрес, а виявилось, що це може бути ще гірше за війну, що прогрес – це одна з форм війни з людиною. Чому

я назвала книжку «Чорнобильська молитва»? Бо людина може тільки молитися, вписуватись у цей світ, але позиція сили, думка, що людина є вінцем творіння і володіє світом, – фатальна» [1, с. 64].

Книга «Час секонд-хенд (Кінець червоної людини)» завершує цикл із п'яти праць авторки. У ній розповідається про так звану «стару» людину, тобто особистість, свідомість якої сформована за радянських часів і яка, переживши крах комуністичної ідеї, ніяк не може знайти себе в новій епосі.

Отже, С. Алексієвич – літописець своєї епохи, який, спираючись на свідоцтва співгромадян (представників різних національностей, включаючи й українців), намагається представити її їхніми очима у глобальному вимірі: Друга світова війна, афганська війна, Чорнобильська трагедія, розпад Радянського Союзу. На перший погляд може здатися, що це суцільні журналістські замальовки. Але сутність авторської позиції полягає в тому, що у «літературі факту» зберігається як достовірність матеріалу, так і щирість почуттів оповідачів. І хоча розповідь ведеться від першої особи і в більшості випадків будується за принципом «світ навколо мене», згідно з яким оповідач займає внутрішню позицію щодо описуваних подій, уривчасті фрагменти не постають відокремлено, тому що їх еднають не стільки зовнішні, предметні, просторово-тимчасові домінанти, скільки смислові зв'язки між фрагментами. Присутність безлічі людських свідомостей не передбачає протиборства і зіткнення висловлюваних ними позицій. Автор припускає співіснування множинності різних голосів, «дозволяє» почути кожного учасника, кожного свідка подій. Саме зміна «точок зору» і планів зображення при монтуванні матеріалу стає основним композиційним прийомом творів білоруського письменника.

Фрагментарність як спосіб художньої організації тексту дозволяє розподілити окремі його ділянки на висловлювання, що належать «маленькій людині» (монологи або окремі фрази, взяті в лапки), і висловлювання, які не включено у кругозір персонажів (авторські описи, характеристики, ремарки). Цитати зі свідчень очевидців комбінуються так, щоб викликати якнайсильніші переживання у читача.

Художниця намагається не називати імен своїх героїв, адже вона пише не історію фактів, а «історію почуттів», тому достовірність подій, деталі, які називають опитані нею люди, менш важливі, ніж щирість кореспондентів.

Як бачимо, у життєвій і творчій долі С. Алексієвич зв'язки з Україною багатовекторні: генетичні (українська кров), духовні (знайомство письменниці з українською культурою, відображення українського матеріалу у її творах, її художнє слово у серцях українців), ментальні (слов'янські), історичні (радянський період), соціальні (страждання і мужність нашого часу), психологічні (людська трагедія) і географічні (місця, з якими пов'язана авторка).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гетьман О. Г. «Пишаюся, що у мене українська кров...» / О. Г. Гетьман // Зарубіжна література в школах України. – 2015. – № 11. – С. 63–64.
2. Поліщук Я. Світлана Алексієвич: хронічки зужитого часу / Я. Поліщук // Дніпро. – 2015. – № 7–9. – С. 126–131.
3. Міжнародні літературні премії // Зарубіжна література ХХ століття : посіб. – К., 1998. – С. 279–282.
4. Нобелівські лауреати з літератури // Всесвіт. – 2000. – № 5–6. – С. 157–162.

ТАТЬЯНА КОНЕВА

НОБЕЛИАНТЫ В ОБЛАСТИ ЛИТЕРАТУРЫ: УКРАИНСКИЕ КОРНИ

В статье рассматривается жизненный и творческий путь белорусской писательницы С. Алексиевич – лауреата Нобелевской премии в области литературы 2015 года, исследуются его украинские корни на различных уровнях: генетическом, духовном, ментальном, историческом, социальном, психологическом и географическом.

Идейно-художественный анализ документально-художественного цикла С. Алексиевич «Голоса утопии» позволил выявить его специфические признаки. Ключевая тема цикла – тема «маленького человека», судьба которого раскрывается на фоне глобальных исторических событий XX века: Вторая мировая война, афганская война, Чернобыльская трагедия, распад Советского Союза. Основной композиционный прием – смена повествовательных «точек зрения» (голосов эпохи) и планов изображения материала при его монтаже. Способ художественной организации текста – фрагментарность, где авторские описания, характеристики, ремарки выполняют соединяющую роль. Общий тон «литературы факта» – страдания и мужество нашего времени.

Ключевые слова: Нобелевская премия, нобелиант в области литературы, украинские корни, творческое наследие, украинский колорит, С. Алексиевич.

KONIEVA TETIANA

THE NOBELS IN LITERATURE: UKRAINIAN ROOTS

The article considered the life and career of the winner the Nobel prize in literature – belarusian writer S. Aleksievich (2015) and examines Ukrainian roots.

The ideological-artistic analysis of the creative heritage of nobel allowed to identify its specific features. The key theme of the documentary the artistic cycle of S. Alexievich's «Voices of utopia» was the theme of the «little man», whose fate is explored in the context of global historical events of the twentieth century: the Second world war, the Afghan war, the Chernobyl tragedy, the collapse of the Soviet Union feature narrative manner – the multiplicity of narrative points of view (voices of an era); a method of artistic organization of the text – fragmentation, where the author's descriptions, specifications, remarks perform connecting role. The General tone of «literature of fact» - the suffering and courage our time.

Ukrainian roots are identified at different levels: genetic, spiritual, mental, historical, social, psychological and geographic.

Key words: the Nobel prize, nobels in literature, ukrainian roots, creative work, Ukrainian colour, S. Alexiyevich.

Одержано 15.02.2016 р.